

KRISTIJONO DONELAIČIO RAŠTŲ FONETIKOS REDAGAVIMAS

Daiva Krištopaitienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 5, LT-2055 Vilnius, Lietuva

K. Donelaičio raštų kalbai įtakos turėjo jvairios aplinkybės. Pirmiausia poetas negalėjo neatsižvelgti į jau gana ilgą laiką, du šimtmečius, besiformavusias Mažosios Lietuvos raštijos tradicijas. Didelį poveikį jo raštų kalbai darė ir gimtojo krašto tarmė. Beje, daugelio to meto Mažojoje Lietuvoje pasirodžiusių lietuviškų raštų kalba buvo artima Didžiosios Lietuvos vakarų aukštaičių pietinei (kauniškiui) tarmei, kurios pamatu susiformavo ir bendrinė lietuvių kalba. K. Donelaičio gimtinė (Lazdynėliai) ir Tolminkiemis, kuriame jis nugyveno brandžiausius savo metus, įėjo į pietiniams vakarų aukštaičiams ypač artimų šnekų, vadinamųjų baltsemagių, plotą¹. Todėl daugelis poeto raštų fonetikos ypatybių artimos bendrinei lietuvių kalbai. Tačiau yra ir skirtybės. Be to, ne visas fonetikos ypatybes (pvz., atskirų garsų tarimą) galima tiksliai nustatyti dėl rašybos, kuri išlikusiucose K. Donelaičio autografuose néra nuosekli. Pagaliau nemažą poveikį poeto kūrinių fonetikai turėjo jo pasirinkta eilėdara – hegzametrui būdingas skie-menų skaičius eilutėje, eilutės intonacija ir pan.

Šiame straipsnyje apžvelgiama K. Donelaičio autografų ir tos jo raštų dalies, kurios autografų neišliko, fonetinių ypatybių skirtumai. Kartu išryškinama, kaip tos ar kitos ypatybės buvo traktuojamos pirmuojuose (L. Rézos, A. Schleicherio, G. Nesselmanno) ir vėlesniuose K. Donelaičio raštų leidimuose.

FONETINĖS YPATYBĖS K. DONELAIČIO AUTOGRAFUOSE IR JO RAŠTŲ LEIDIMUOSE

Balsių numetimas ir išmetimas

Viena ryškesnių K. Donelaičio raštų kalbos fonetinių ypatybių – dažnas žodžio trumpinimas. Tokio reiškinio pavyzdžių randame jau pirmuojuose lietuviškuose raštuose, pvz.: *gin* (gina) MK 97, 13, *tur* (turi) MK 104, 7, *futwerims* (sutvėrimas) MK 113, 17, *notremk* (neatremk) MK 112, 19; *inkopdams* (ikopdamas) BB II M XXII, 2, *patals* (patalas) BB KM VII, 13, *nutek* (nuteka) BBPL VIII, 8. Eiliuo-

¹ Z. Zinkevičius, *Lietuvių kalbos dialektologija*, Vilnius, 1994, p. 33–34, 155–156; *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius, 1999, p. 66.

tuose tekstuose žodžiai dažniausiai buvo trumpinami siekiant išlaikyti vienodą skiemenu skaičių eilutėje.

K. Donelaičio kalbai labai būdingas vadinamojo judriojo *a* išmetimas iš linksniuojamuj kalbos dalių vienaskaitos vardininko ir vyriškosios giminės pusdalyvių vienaskaitos galūnių. Jis rašo: *kitt's* Pl 34, *niek's* Pl 41, *Wyr's* Pl 57, *Wert's* Vd 169, *rymodam's* Pl 245, *ifžkolodam's* Vd 183. Judrusis *a* iškritinta tik tuomet, kai ir be jo nesunku ištarti žodį. Jei žodžio gale susidaro lietuvių kalbai nebūdinga, sunkiai ištariama garsų samplaika, *a* neiškritinta, pvz.: *Križas* Pl 127, *Geradėjas* Pl 190, *kožnas* Pl 251, *Remeſtas* Pl 333, *Wakmistras* Vd 96. Tačiau tuo atveju, jei *a* iškritimas sumažintu skiemenu skaičių eilutėje ir suardytu hegzametrą, jis paliekamas ir tuose žodžiuose, kurių gale be šio balsio minėtoji (sunkiai ištariama) garsų samplaika nesusidaro, pvz.: *Kas ifž to, kad Būras tūl's perdaug beginėdams* [...] Pl 442; *Taip mus atfūsdams Pōns Amtsrot's muſ' m a l o n i n g a s* [...] Vd 703. Tokių atvejų yra daug mažiau... Tokios dvejopos judriojo *a* atžvilgiu formos aiškintinos hegzametro specifika, taip pat tuo, kad K. Donelaičio gimtojoje tarmėje judriojo *a* iškritimas nebuvo visuotinis reiškinys².

Linksniuojamosiose kalbos dalyse judriojo *a* vietoje K. Donelaitis paprastai deda apostrofą, ir tik labai retai šis ženklas čia nerašomas, pvz.: *wiens* Pl 211, *Bûrs* Vd 267, *glupôks* Vd 335. Dažniausiai jis praleidžiamas pusdalyviuose, pvz.: *werkdamas* Pl 9, *fmaguraudams* Vd 465, *fupelēdams* Vd 546.

Žodžio galą K. Donelaitis trumpina ir kitais atvejais. Jis labai dažnai numeta: 1) balsj *-i* iš veiksmažodžių bendraties (plg.: *fžukaut'* Pl 82, *priéſdit* Vd 383), veiksmažodžių sangrąžos dalelytės (plg.: *rengias'* Vd 33, *traukeif'* Pl 262, *émēf'* Vd 522), būtojo kartinio laiko dalyvių moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko (plg.: *pafislépu'* Pl 80, *fufirauskus'* Pl 428); 2) balsj *-e* iš veiksmažodžių esamojo ir būtojo kartinio laiko daugiskaitos I ir II asmens galūnių (plg.: *wirſtam'* Pl 110, *neſſirengiat* Vd 570, *fulaukit'* Pl 386), veiksmažodžių liepiamosios nuosakos vienaskaitos ir daugiskaitos II asmens galūnių (plg.: *atſimik* Pl 265, *imkit'* Vd 642, *baigkit'* Vd 659).

Neretai K. Donelaitis numeta ir veiksmažodžių tiesioginės nuosakos esamojo laiko III asmens galūnę, pvz.: *kenk'* Pl 220, *priſmirdin'* Vd 619, *ſtôw'* Pl 557. Dažnos jo raštuose ir elizijos. Išmesdamas afikso *ne-* antrajį dėmenį, einantį prieš heterosilabinius balsius *a*, *i*, *u*, jis išvengia hiato ir sutrumpina žodį vienu skiemenu, pvz.: *n'užmirfžk* Pl 64, *n'igalejo* Pl 239, *n'atbodama* Vd 91.

Visi K. Donelaičio raštų leidėjai³, siekdami nepažeisti jo kūrinių specifikos, iš esmės išlaiko suminėtus žodžių trumpinimus. Tiesa, ne viename leidime pasitaiko po vieną ar kelis atvejus, kai, skirtingai nei K. Donelaičio raštuose, pavartojama pilna žodžio forma. Dažniausiai grąžinamas judrusis *a*, pvz.: R – *pafisotindamas* Pl 64, *prasikeikdamas* Pl 209; 1909 m. – *prasikeikdamas* Pl 213, *užgimdamas* Vd 73; 1940, 1941 m. – *besispardydamas* Vd 97; 1945 m. – *besispardydamas*

² K. Ulydas, K. Donelaičio kūrinių kalbinis redagavimas, *Kristijonas Donelaitis, Raštai*, Vilnius, 1977, p. 302.

³ Apie K. Donelaičio raštų leidimus plačiau žr.: D. Krištopaitienė, Neiginio *ne/ne-* rašymas K. Donelaičio autografuose ir jo raštų leidimuose, *Lituanistica*, 2003, Nr. 2(54), p. 72.

Pl 233, *Kasparas* Žr 395, *dūsaudamas* Žr 449; 1950 m. – *iškoliodamas* Vd 183, *raitas* Pš 46; 1983 m. – *Kasparas* Žr 395.

Yra keli atvejai, kai K. Donelaičio raštuose pavartota pilna pudsalyvio forma (kadangi nėra autografą, sprendžiama iš G. Nesselmanno leidimo, mažiausiai nutolusio nuo originalo), o kai kuriuose leidimuose judrusis *a* iš šių pudsalyvių išmetamas, pvz.: 1897, 1956, 1966, 1977 m. – *padarydams* (plg.: N – *padarydamas* Rg 410); 1945 m. – *bevaitodams* (plg.: N – *bewaitodamas* Rj 19). Galimas daiktas, jog taip pasielgta siekiant vienodumo, nes, išskyrus šiuos du atvejus, visi vyriškosios giminės pudsalyviai K. Donelaičio raštuose yra be judriojo *a*. Tačiau taip atsitiktį galėjo ir dėl redagavimo nenuoseklumų.

Kitų žodžio galo atstatymo ar sutrumpinimo atvejų dar mažiau. 1940 m. leidime pavartota pilna bendraties forma *atlankyt* (plg.: Da- *atlankyt'* Pl 149), 1941, 1956, 1966-ųjų leidimuose – *laikyt* (plg.: N – *laikyt* Rg 616), 1945 m. – *yra* (plg.: N – *yr* Rg 875); 1940 m. leidime vartojama sutrumpinta veiksmažodžio forma *pasiduosim* (plg.: Da- *paſidūſime* Vd 640), 1950 m. – *atliekam* (plg.: N – *atliekame* Žr 465).

Sutrumpėjusioje galūnėje apostrofą deda tik L. Réza (nors, kaip ir K. Doneitatis, daro tai nenuosekliai) ir kartais G. Nesselmannas. Kituose leidimuose apostrofas nerašomas, išskyrus elizijos atvejus. Čia išmesto balsio vietoje apostrofas paliekamas. Jo nerašo tik A. Schleicheris, pvz.: *nigaléjo* Pl 239, *nužspéjau* Lg 43, *natmena* Žr 551.

Veiksmažodžių su priesagomis *-inti*, *-tyi* rašymas

Ryškus K. Donelaičio raštu bruožas – veiksmažodžių, turinčių bendratyje *-inti*, priesagos *-in-* vertimas ilguoju *i* pačioje bendratyje ir iš jos išvestose formose. Ši ypatybė, kuri būdinga dabartiniam pietiniams vakarų aukštaičiams ir kurios arealas tikriausiai apėmė ir poeto gimtają tarmę⁴, nėra grynai fonetinė, bet ir morfoluginė. Dalyje tarmių *i* visas bendraties kamieno formas balsis *i* (ar *y*) įsivestas iš būsimojo laiko formų, kuriose *in* prieš *s* dėsningai virto *i* (*y*), pvz.: pagal *sveikysiū* (<*sveik̥siū* <*sveik̥siū*) atsirado ir *sveikyt*, *sveikyt*, *sveikyk*, t. y. sutapo su *-tyi* priesagos vediniais⁵ (pvz., *ganyti*).

K. Donelaitis tokią formą ilgaiji *i* žymi įvairiai. Dažniausiai čia jo rašoma *i*: iš 90 tokių veiksmažodžių bei jų formų, aptinkamų „Pavasario linksmybių“ ir „Vasaros darbų“ autografuose, net 55 kartus (61%), pvz.: *sweikyt* Pl 12, *pagadūtus* Pl 50, *atsimyk* Pl 265, *gaižydami* Vd 83, *priſiartis* Vd 577. Beje, autografuose yra 10 atvejų (11%), kai šioje pozicijoje vietoj *i* rašoma *i*, pvz.: *pasipurtit'* Pl 477, *skubbikimēs* Vd 263. Tai galėtų būti aiškinama K. Donelaičiui būdingu nosinių balsių žymėjimo nenuoseklumu. Tik 21 kartą (23%) minėtose formose *i* žymimas *y*, pvz.: *pamokyt'* Pl 76, *kwarſjys* Pl 344, *nepažydami* Vd 538.

Minėtinios ir kitos prielaidos: „Remiantis ir dabar gyvais pietinių vakarų aukštaičių tarmių faktais, galima būtų daryti išvadą, jog K. Donelaičio kalboje *y* ir *i*

⁴ Plg. *Lietuvių kalbos atlasas*, Vilnius, 1991, t. 3: Morfologija, žml. 142, p. 151.

⁵ Plg. Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius, 1966, p. 81.

visais tokiais atvejais reiškė vieną ilgą garsą (y)⁶. Tačiau yra ir išlygų. Šešių veiksmažodžių formų priesagoje palikta *-in-*: *pasiſotindams* Pl 64, *garbint* Pl 130, *pafikakint'* Pl 145, *befiſkubindams* Vd 154, *fotinti* Vd 363, *Rupindams* Vd 663. Galbūt dvigarsio *in* virtimas ilguoju *i* dar nebuvo visuotinai įsigalėjęs arba K. Donelaičiui turėjo įtakos kitos tarmės, tikybiniai raštai⁷. Antai M. Mažvydo „Katkizme“ tokiuose veiksmažodžiuose priesagos su *-in-* dažniausiai paliekamos, plg.: *raginti* MK 83, 21, *graudink* MK 83, 17, *garbinta* MK 94, 5 (nors yra atvejų, kai jos verčiamos *i*, pvz.: *ifchmakik* MK 91, 18, *garbikiem* MK 94, 15). J. Bretkūno „Biblijos“ vertime aptinkamos tik veiksmažodžių formos su priesaga *-in-*, pvz.: *wargins* BB II MXII, 23, *rauginta* BBII MXII, 39, *paszeminti* BB III MXVI, 31.

K. Donelaičio autografuose yra veiksmažodžių, bendratyje turinčių priesagą *-en-*. Tik vieną kartą ji verčiamą ilguoju *e* (ę): *sugabęſim* Pl 406. Kitais atvejais priesaga *-en-* išlaikoma, pvz.: *begiwendams* Pl 500, *kurendams* Vd 52, *werkſžlen-dami* Vd. 78.

L. Rézos „Metų“ leidime tokią veiksmažodžių rašymo tendencijos iš esmės išlieka tos pačios. Veiksmažodžiuose ir jų formose priesaga *-in-* verčiama į ilgajį *i*, kurį L. Réza, kaip ir K. Donelaitis, žymi dvejopai. „Pavasario linksmybėse“ ir „Vasaros darbuose“ iš 85 atvejų 50 kartų (59%) rašo *i* (i), pvz.: *pabuddit* Pl 19, *garbiſim* Pl 362, *ſkubbikitės* Vd 267. Tik 19 kartų (22%) rašoma *y*, pvz.: *maitytis* Pl 501, *pamokyſu* Vd 107, ne *pažydami* Vd 432. Keturiose formose išlaikoma priesaga *-in-*: *garbint* Pl 128, *pafikakint'* Pl 142, *befiſkubindams* Vd 114, *rupindams* Vd 557. „Rudenio gėrybėse“ ir „Žiemos rūpesčiuose iš 75 atvejų vietoj priesagos *-in-* 50 kartų (66%) rašoma *i* (i), 11 kartų (15%) – *y*, tris kartus išlaikoma priesaga *-in-*: *pasilinksmint'* Rg 65, 198, *linksminkities* Rg 294.

Pastebėtina, kad L. Réza nekeičia autografuose esančio žymėjimo: *i* (i) arba *y* palieka tuose pačiuose veiksmažodžiuose, kaip buvo parašyta K. Donelaičio. L. Rézos išleistose K. Donelaičio pasakėčiose, kitaip negu „Metų“ leidime, ilgasis *i* dažniausiai žymimas *y* – iš 10 atvejų 8 kartus. Tik du kartus rašoma *i* (i): *ſkubbitis* Lg 33, *mokikis* Lg 52.

Veiksmažodžių su priesaga *-en-* bendratyje rašymas L. Rézos leidime analogiškas K. Donelaičio autografams.

A. Schleicheris ir G. Nesselmannas veiksmažodinėse formose priesagą *-in-* taip pat verčia ilguoju *i*, tik, skirtingai nei K. Donelaitis ar L. Réza, beveik nuosekliai žymi ją *i*. Yra tik kelios išimties, kai šiuose leidimuose vietoj *-in-* rašoma *y*: Sch – *pasipręſsys* Pl 512, *susipręſyt* Rg 714, *szutytu* Pl 42, *maitytis* Lg 12; N – *pasipręſsys* Pl 512, *susipręſyt* Rg 715. Priesagą *-in-* abu leidėjai išlaiko tik tuose veiksmažodžiuose, kuriuose ji buvo palikta ir K. Donelaičio autografuose bei L. Rézos leidime.

Veiksmažodžių su priesaga *-en-* rašymas A. Schleicherio ir G. Nesselmanno leidimuose analogiškas K. Donelaičio autografams bei L. Rézos leidimui.

1897 m. leidime priesaga *-in-* veiksmažodžiuose irgi verčiama ilguoju *i*, kuris žymimas *i*, išskyrus vieną atvejį, kai rašoma *y*: *džiovyt* Žr 202. Tačiau tai daroma

⁶ K. Ulvydas, ibid., p. 303.

⁷ Žr. J. Kabelka, *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius, 1964, p. 39.

ne taip nuosekliai kaip K. Donelaičio autografuose ir anksčiau minėtuose leidimuose. Čia dažniau pasitaiko veiksmažodžių, kuriuose priesaga *-in-* išlaikoma, pvz.: *skubinkimės* Pl 398, Vd 547, *besirupindams* Pl 428, *pasilinksint* Rg 240. Beje, yra ir tokį parašymą: *pamokindams* Vd 11, *maitintis* Vd 322. Priesaga *-en-* ilguoju *e* (ę) verčiamama ne tik žodyje *sugabensim*, bet ir žodyje *begyvendams* (plg.: *sugabęsim* Pl 391, *begyvędams* Pl 485).

1909 m. leidime priesaga *-in-* išlaikoma visose veiksmažodžių bendaratyse, turinčiose *-inti*, ir iš jų išvestose formose, išskyrus būsimojo laiko formas. Pastarųjų formų *-in-* nuosekliai verčiamas ilguoju *i*, žymimu *i*, pvz.: *garbišim* Pl 403, *pamokisiu* Vd 147, *maitisitės* Žr 640, *pasveikis* Pp 84, bet *sveikint* Pl 12, *garbint* Pl 130, *pamokindams* Rg 913, *nusiminkim* Žr 468. Bendartyje turinčią priesagą *-en-* rašyba analogiška K. Donelaičio autografams.

Visuose vėlesniuose K. Donelaičio raštų leidimuose minėtosios veiksmažodžių bendaratys ir iš jų išvestos formos su ilguoju *i* suliteratūrintos – jos rašomos su priesaga *-in-*. Tik 1994 m. leidime, siekiant išlaikyti K. Donelaičio raštų kalbos originalumą, grąžintos jo vartotos formos su ilguoju *i*, kuris čia žymimas y, pvz.: *judykimės* Pl 410, *gaišydam* Vd 83, *linksmyk* Rg 411, *užaugyti* Lg 13. Su ę priešagoje rašomas ir veiksmažodis *sugabensim* (plg.: *sugabęsim* Pl 406).

Priebalsių kietumo ir minkštumo žymėjimas

Mažosios Lietuvos tarmėms (ir ypač K. Donelaičio tarmei) būdinga viena ryški fonetinė ypatybė – dažnas priebalsių kietinimas, kurio nėra kitose tarmėse. J. Lebedžio teigimu, minėtose tarmėse priebalsiai daugeliu atvejų buvo tariami kietai⁸. Tačiau yra nuomonė, jog priebalsių kietinimas Mažosios Lietuvos tarmėse ir K. Donelaičio kalboje buvo gana ribotas, nedėsninges reiškinys, o kai kuriais atvejais galbūt tik rašybos nenuoseklumas⁹. To meto gramatikose ir tikybiniuose raštuose kietų ir minkštų priebalsių rašymas iš tiesų nebuvo nusistovėjęs. Pavyzdžiui, D. Kleinas savo gramatikoje paliebtė priebalsių kietumo ir minkštumo klaušimą, tačiau rašydamas nebuvo nuoseklus, plg.: *didžause* K PGr 425, 14 ir *didžiausy* K PGr 433, 12, *didžiu* K PGr 519, 17 ir *didžu* K PGr 519, 29. Nurodės, kad minkštą č reikia žymėti ženklu Ą, o kietą – cz¹⁰, praktikoje savo nurodymo nesilaikė ir dažnai tą patį žodį ar jo formą rašė ir su Ą, ir su cz, pvz.: *fžwenčiaufias* ir *fžwenczaufasis* K PGr 433, 22, 26, *kenčiu* ir *kenczu* K PGr 478, 15, 24. Tačiau daugelyje žodžių D. Kleinas priebalsius vis dėlto kietino, pvz.: *waiſum*, *Karalus*, *Prietelus*, *žmonû* K PGr 451, 6, 13, 21, *palowiau* K PGr 461, 10, *szo* K PGr 565, 8. M. Mažvydo raštuose priebalsiai irgi kietinami, nors yra ir nemažai įvairavimų, pvz.: *Chrik/cžonims* MK 161, 2, *Bafžnicžas* MK 161, 4, *didžos* MK 195, 9, *karauti*, *karones* MK 161, 9, 10, *Neprietelus* MK 383, 13, bet

⁸ Žr. J. Lebedys, K. Donelaičio raštų redagavimas, J. Lebedys, *Lituanistikos baruose*, Vilnius, 1972, p. 229–232.

⁹ Žr. J. Kabelka, op. cit., p. 42; K. Ulvydas, ibid., p. 300.

¹⁰ *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius, 1957, p. 419.

krikscžianis MK 102, 15, *Bafžnicže* MK 166, 17, *didžia* MK 101, 5, *Karione* MK 161, 5, *neprietelius* MK 98, 14.

K. Donelaičio raštų kalboje gana ryškus priebalsių kietinimo polinkis, nors jų autorius nėra nuoseklus. Dažniausiai jis kietina sibilianthus (pučiamuosius) *s*, *š*, *ž* bei afrikatas *č*, *dz*, *dž*, tačiau yra ir svyravimų. „Pavasario linksmybių“, „Vasaros darbų“ ir Fragmento autografuose apie 79% sibiliančius *s*, *š*, *ž* prieš užpakalinės eilės balsius rašoma be minkštinamojo ženklo¹¹, pvz.: *Numirrusi* Pl 6, *ikfžol* Pl 80, *žogq* Pl 140, *Lopfžo* Pl 393, *Vaisus* Vd 76, *iffižodams* Vd 364. Maždaug po 21% minėtujų priebalsių minkštinamasis ženklas pavartotas, pvz.: *Ragafžiu* Pl 134, *Lopfžio* Pl 335, *užiant* Pl 411, *baiioms* Vd 190. Panašios ir afrikatų rašymo tendencijos – apie 73% jų kietinama, pvz.: *džaugės* Pl 42, *Akècžoms* Pl 415, *Rupescžū* Vd 234, *Biedžui* Vd 379. Apie 27% afrikatų rašoma su minkštinamuoju ženklu, pvz.: *pasidžiaugt* Pl 97, *Akkècžias* Pl 357, *Rupescžiu* Pl 420, *Biedžius* Vd. 283.

K. Donelaitis taip pat kietina priebalsius *l*, *n*, *r*, tačiau svyravimai čia daug dažnesni. Be minkštinamojo ženklo rašoma maždaug tik 40% minėtujų priebalsių, o su juo apie 60%, pvz.: *fukelawę* Pl 149, *Welnus* Pl 214, *žagru* Pl 499, *pasilowjau* Vd 258, *Krusžtinnu* Vd 560, bet *žirniū* Pl 589, *paliowę* Vd 49, *Peliu* Vd 259, *Gaspadorių* Vd 363, *Sžuppiniu* Vd 671. Akivaizdu, jog priebalsių *l*, *n*, *r* kietinimo reiškinys K. Donelaičio raštų kalboje nėra toks intensyvus kaip sibiliančius ir afrikatų.

L. Rėzos „Metų“ leidime priebalsių kietinimo tendencijos panašios. „Pavasario linksmybėse“ ir „Vasaros darbuose“ kietinama maždaug 74% afrikantų, 81% sibiliančius *s*, *š*, *ž* ir 43% priebalsių *l*, *n*, *r*, taigi net šiek tiek daugiau negu K. Donelaičio autografuose¹². Kai kuriuose žodžiuose L. Rėza minėtuosius priebalsius kietino ir tuomet, kai K. Donelaitis pažymi jų minkštumą, pvz.: *Pafžalai* Pl 32, *pasilauja* Pl 573, *fžukteru* Vd 69, *Biedžus* Vd 243, *Wokiecžams* Vd 481 (plg.: *Pafžalei* Pl 32, *pasiliauja* Pl 619, *fžukteriu* Vd 69, *Biedžius* Vd 283, *Wokiecžiams* Vd 587).

L. Rėzos „Metų“ leidimo „Rudenio gérybėse“ ir „Žiemos rūpesčiuose“ kietinama 65% afrikatų, 83% sibiliančius. Tačiau čia daug intensyvesnis priebalsių *l*, *n*, *r* kietinimo reiškinys. Kitaip negu pirmosiose „Metų“ dalyse ir K. Donelaičio autografuose, čia kietinama apie 57% šių priebalsių, o su minkštinamuoju ženklu rašoma 43%. Tiesa, L. Rėza kartais žymi priebalsių minkštumą ir tokiuose žodžiuose, kuriuos kitų leidimų rengėjai rašė kietai, pvz.: *žafiū* Rg 133, *faujas* Rg 269, *Uždariu* Rg 373. Panaši padėtis ir L. Rėzos išleistose K. Donelaičio pasakėciose, tik čia dar dažniau kietinami priebalsiai *l*, *n*, *r*. Net 77% jų rašoma be minkštinamojo ženklo ir tik 23% su juo. Pastebėtina, kad pasakėčių leidime

¹¹ Prie fonetinių K. Donelaičio raštų ypatybių kai kas priskiria ir veiksmažodžių būsiemojo laiko vienaskaitos I asmens formas su galūnėmis *-su*, *-šu* (kieti *s* ir *š*). Tačiau tos formas greičiausiai yra atematinio asmenavimo liekanos, todėl apie jas (kaip morfolinges ypatybes) čia nekalbama.

¹² Tai galima paaiškinti L. Rėzos kilimu iš Mažosios Lietuvos vakarinės dalies (Kuršių nerijos), kurioje visų minėtujų priebalsių kietinimas buvo dar intensyvesnis; plg. Z. Zinkevičius, op. cit., p. 169.

R. Réza kelis kartus pavartoja rašmenį, kurio nėra nei K. Donelaičio autografose, nei jo išleistuose „Metuose“. Trijuose žodžiuose minkštą č jis pažymi ženklu č (jis, kaip minėta, buvo vartojamas ir D. Kleino bei kitų to meto autorų raštose): *kupčius* Rj 12, *ketvirčiu* Šd 13, *Paukščiu* Pš 8.

A. Schleicheris savo gramatikoje („Lituische Grammatik“, 1856) griežtai pasakęs prieš *cz*, *dž* rašymą¹³, redaguodamas K. Donelaitį, po afrikatų minkštimojo ženklo *i* nuosekliai nerašo prieš balsius *u*, *o*. Taip elgiasi ir G. Nesselmannas, pvz.: *Szalczu* Pl 3, *akéczoms* Pl 415, *tyczoms* Vd 155, *džovjt* (*dzowjt*) Žr 205, *bēdzus* (*bēdzus*) Žr 458, *kerdžų* (*kerdzų*) Pp 172. Dažniausiai minkštimojo ženklo jie nededa ir prieš *a*, pvz.: *pasidžaugt* (*pasidzaugt*) Pl 97, *Baudžavą* (*baudzawą*) Vd 10, *džaut* (*dzaut*) Žr 293; tačiau yra atvejų, kai afrikatų minkštumą pažymi – po jų rašo balsį *e*: 1) prieveiksmių galūnėse, pvz.: *gardžei* (*gar-dzey*) Pl 196, *ypaczei* (*ypaczey*) Rg 93; 2) vyriškosios giminės linksniuojamujų kalbos dalių daugiskaitos vardininko ir įnigininko linksniuoje, pvz.: *kerdžei* (*kerdžei*) Žr 497, *barszczei* Fr 17, *saldzeis* (*saldzeis*) Vd 612, *waikesczeis* Žr 606.

Kartais A. Schleicheris afrikatą kietina, o G. Nesselmannas pažymi jos minkštumą, pvz.: *Sch* – *gaivinanczą* Vd 674, *marcza* Rg 135, *delcza* Rg 534, *pacza* Rg 687; *N* – *gaivinanczę*, *marcze*, *delcze* Rg 536, *pacze* Rg 688.

Ir A. Schleicheris, ir G. Nesselmannas dažniausiai žymi sibilantų *s*, *š*, *ž* ir priebalsių *l*, *n*, *r* minkštumą net ir tuose žodžiuose, kurių K. Donelaitis nerašė su minkštamuoju ženklu *i*, pvz.: *Triusus* Pl 2, *siuſt* Pl 20, *žioplys* Pl 246, *pasi-klionot* Pl 273, *Welnias* Vd 99, *koliot* Vd 184. Tačiau kai kuriuose žodžiuose palieka „kieta“ K. Donelaičio rašybą, pvz.: *krunėdami* Pl 102, *nurni* Pl 153, *stro-kas* Pl 209, *bluznydams* Pl 215, *sukroszusi* Vd 56, *trubyk* Vd 415, *prisisurbę* Vd 486, *pargrautu* Rg 743.

1897 ir 1909 metų leidimuose afrikatų ir sibilantų minkštumas žymimas nuosekliai. Yra vos keli atvejai, kai paliekama „kieta“ originalo rašyba arba ji įvairouja, pvz.: 1897 m. – *sziuksztu* Pl 433, *siurbiam* Pl 512, bet *szuksztu* Rg 107, *surbia* Rg 441. 1897 m. leidime beveik visada žymimas ir priebalsių *l*, *n*, *r* minkštumas, išskyrus kelis atvejus, pvz.: *krunėdami* Pl 102, *sukroszusi* Vd 56, *stroku* Pl 336 (bet *strioko* Rg 244), *iszpliopt* Rg 265 (bet *iszpliopt* Rg 722).

1909 m. leidime, taip pat paskutiniuosiuose (1977, 1983 ir 1994 m.) leidimuose paliekama „kieta“ K. Donelaičio rašyba tuose žodžiuose, kurių neredagavo nei A. Schleicheris, nei G. Nesselmannas, ir kurie rašytojo kalbai suteikia tam tikro stilistinio spalvingumo, pvz.: *bluznyti*, *knūpsčias*, *krunėti*, *nurnėti*, *surbtu*, *stro-kas*, *sukrošti*, *trūbyti*, *trūsas*, *trūsinėti*. Beje, 1977 m. leidime net ir šių žodžių rašyboje neįsvengta syravimų; nors redakciniai straipsnyje sakoma, jog šie žodžiai paliktini nekaitalioti¹⁴, kai kurie iš jų parašomi ir su minkštamuoju ženklu, pvz.: *niurni* Pl 153 (plg.: *nurnėti* Rg 712), *prisiurbusi* Vd 481 (plg.: *prisisur-be* Vd 486), *kniūpsčius* Vd 412.

1994 m. leidime paliekama ir dar kelių žodžių „kieta“ rašyba: *pilonys*, *sruba*, *grauti*.

¹³ Žr. J. Kabelka, op. cit., p. 41.

¹⁴ Žr. K. Ulvydas, ibid., p. 308–309.

1940, 1941, 1945, 1950 ir 1966 metų leidimuose priebalsių minkštumas žymimas pagal bendrinės kalbos fonetikos dėsnius. Atnsisakyta net K. Donelaičio kalbai būdingų minėtų žodžių (išskyrus žodį *sukrošti*), jie pakeisti norminiais variantais su minkštinamuoju ženklu, pvz.: *bliuznyti, kniūpscias, kriunēti, niurnēti, siurbti, striokas, triūbyti, triūsas, triūsinēti*.

Priebalsio *j* tarimas ir rašymas po lūpinių priebalsių ir žodžio pradžioje

K. Donelaičio kalbos fonetikai būdingas *j* tarimas po lūpinių priebalsių *b, p, m, v*, einančių prieš užpakalinės eilės balsius ne šaknies pradžioje. „Metų“ autografuose tokioje pozicijoje *j* rašomas nuosekliai, pvz.: *Kurmjei* Pl 15, *skalbja* Pl 276, *Ropju* Pl 656, *pirmjaus* Vd 74, *Liežuwo* Vd 115, *werpja* Vd 628. J. Kabelkos teigimu, *j* čia žymi lūpinių priebalsių minkštumą¹⁵. Vis dėlto negalima jo sutapantini su paprastu minkštinamuoju ženklu *i*. Žymėdamas tik priebalsio minkštumą, K. Donelaitis paprastai rašo ženklą *i*. Tačiau minėtais atvejais *j* rašomas nuosekliai ir dėsningai po lūpinių priebalsių. Vadinas, *j* rašymas šiuose žodžiuose turėjo atspindėti patį tarimą¹⁶. Tai patvirtina ir D. Kleino gramatikoje randamos pastabos, kad *i* po raidžių *b, p, m, v* tariamas kaip *jotas*. D. Kleinas pateika pavyzdžių, jog nuo žodžio *lobis* yra *lobio, lobjo*, nuo *gimis* – *gimio*, tariama kaip *gimjo, biaurus* tariama kaip *biaurus, piauiu* kaip *pjauju*¹⁷.

K. Donelaitis žodžių *biaurus, pjauti, spjauti* bei iš jų padarytų vedinių šaknyse *j* po *b, p*, nerašo, pvz.: *Biaurybėj* Pl 9, *biaurū* Pl 208, *perpjaut* Pl 237, *piaujas* Vd 34, *spiaudo* Vd 175, *piautuwu* Vd 470. Autografuose randamas tik vienas parašymas su *j*: *spjaudit'* Pl 124. Galbūt K. Donelaičio tarmėje šie žodžiai ir jų vediniai po *b, p* neturėjo aiškiai tariamo *j*¹⁸.

L. Rėzos „Metų“ ir pasakėčių leidimuose po lūpinių priebalsių *b, p, m, v*, einančių ne šaknies pradžioje, irgi nuosekliai rašomas *j*. Vieną kartą jis parašomas ir po priebalsio *g*: *elgjas* Vd 428. Kitaip nei K. Donelaičio autografuose *j* rašomas ir žodžių *biaurus, pjauti, spjauti* formose bei jų vediniuose, išskyrus tik kelis atvejus: *biaurū* Pl 204, *Biaurybjų* Vd 286, *Piautuwu* Vd 374, *Biaurybes* Vd 540.

Visuose kituose leidimuose *j* po priebalsių *b, p, m, v*, einančių ne šaknies pradžioje, nepaliekanas, čia rašoma: *skalbia, pirmiausias, baisybių, liežuvio, kumpiai, riebių* ir t. t. Tuo tarpu žodžiai *biaurus, pjauti, spjauti* ir jų formos bei vediniai skirtinguose leidimuose rašomi nevienodai. 1897 m. leidime *j* dažniausiai paliekamas, nors pasitaiko ir kitokių parašymų, pvz.: *biauria* Pp 106, *iszpiudyti* Rg 810. A. Schleicherio, G. Nesselmanno, 1909, 1940, 1941, 1945, 1950, 1956, 1966 metų leidimuose minėtuose žodžiuose *j* nuosekliai nerašomas. Įdomu, kad taip elgiamasi ir 1977 m. leidime, nors redakciniame straipsnyje teigama, kad

¹⁵ Žr. J. Kabelka, op. cit., p. 35.

¹⁶ Žr. K. Ulvydas, ibid., p. 300, 301.

¹⁷ *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, p. 425.

¹⁸ Ir dabar kai kuriose pietinėse lietuvių tarmėse (Druskininkai, Kapčiamiestis) žodžiuose *biaurus, pjauti, spjauti* ir jų vediniuose *j* po *b, p* netariamas, plg. *Lietuvių kalbos atlasas*, Vilnius, 1882, t. 2: Fonetika, 2 ml. 81, p. 97–98.

dabartinės literatūrinės kalbos fonetikoje tokiais atvejais *j* aiškiai tariamas¹⁹. Be to, 1976 m. išėjusime leidinyje „Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba“ pažymima, jog minėtų trijų žodžių šaknyse *j* po priebalsiu *b*, *p* rašytinas²⁰. 1983 ir 1994 metų leidimuose šių žodžių šaknyse *j* rašomas pagal tarimą.

K. Donelaičio autografuose priebalsis *j* pridedamas ir prieš dvibalsį *ie* žodžio *ieškoti* šaknies pradžioje (plg.: Da- *jiešžkodams* Vd 414, *jiešžkot* Vd 455). Tačiau tikrinio daiktavardžio *Ieva* pradžioje *j* nerašomas. Analogiskai elgiamasi ir L. Rézos leidime. A. Schleicherio, G. Nesselmanno, 1897 ir 1909 metų leidimuose *j* pagal tarimą rašomas abiejų minėtų daiktavardžių pradžioje. Vélesniuose leidimuose šių žodžių šaknies pradžioje *j* nežymimas.

Priebalsių asimiliacijai ir jos žymėjimas

K. Donelaičio raštų autografuose pasitaiko nemažai priebalsių asimiliacijos atvejų. Pažymétina tai, jog dėl jos pakite priebalsiai rašomi nevienodai. Dažniausiai žodžių šaknyse ir galūnėse rašomas kilminis priebalsis, pvz.: *fžaukdam*s Pl 75, *dirbt* Pl 94, *žſfdami* Pl 535, *Džaugsmq* Vd 360. Tačiau kartais rašomas fonetinis priebalsis, pvz.: *iffibuddino* Pl 7, *ussimowęs* Pl 128, *ifigužtęs* Pl 83, *priderkas* Pl 321, *pargryžtant* Vd 48, *ižgirždawo* Vd 180, *ofžku* Vd 381.

L. Rézos „Metų“ ir pasakėtių leidimuose dėl asimiliacijos pakitusių priebalsių rašymo tendencijos tokios pat kaip ir K. Donelaičio autografuose. A. Schleicheris pakoregavo L. Rézos, o kartu ir K. Donelaičio rašybą: priešdélius *issi-*, *ussi-* rašo *iszsi-*, *užsi-*, kai kuriuose žodžiuose, K. Donelaičio ir L. Rézos parašytuose fonetiškai, atstato kilminį priebalsį, pvz.: *iszsirėdęs* Pl 121, *užsimauk* Pl 278, *gržtant* Pl 337, *iszdrožti* Vd 331, *ožku* Vd 381, vežt Rg 358. Tačiau neišvengia syvratimų ir kai kuriuos asimiliuotus priebalsius rašo fonetiškai, pvz.: *priderktą* Vd 469, *isigusztęs* Žr 51. G. Nesselmannas vėl grąžina priešdélių *issi-*, *ussi-* bei kai kurių žodžių šaknyje pakitusių priebalsių rašybą, pvz.: *gržstant* Pl 337, *iszdroszti* Vd 331, *oszku* Vd 381.

1897 m. leidime dėl asimiliacijos pakitusių priebalsių rašyba, galima sakyti, analogiška A. Schleicherio leidimui. Pažymétina būdvardžio *aukštas* ir iš jo padarytų formų bei žodžių rašyba. Šiame ir 1909 m. leidime minėtieji žodžiai rašomi su kilminiu priebalsiu *g*, pvz: *augszta* Pl 69, *augszczausi* Pl 211, *augszty*n Vd 49. Tuo tarpu K. Donelaičio autografuose, L. Rézos, A. Schleicherio ir G. Nesselmanno leidimuose šie žodžiai rašomi fonetiškai. Vélesniuose leidimuose iš tradicijos jie irgi rašomi fonetiškai, nors būdvardžio *aukštas* kilmė aiški (plg.: *augti*, *auga*). Pastebėtina, jog 1909 m. leidime nuosekliai fonetiškai rašomas dėl asimiliacijos pakitęs duslusis priebalsis *s*, esantis prieš skardujį *d*, pvz.: *jauzdams* Pl 227, *išgirzdavo* Vd 180, *išbuzdavo* Vd 234, *besnauzdams* Žr 52.

Vélesniuose K. Donelaičio raštų leidimuose asimiliuotų priebalsių rašymo skirtumai, pasitaikantys autografuose, suvienodinti; jų rašyba paprastai yra kilminė, išskyrus atvejus, kai priebalsiai pagal bendrinės kalbos fonetikos ir rašybos dėsnius rašomi taip, kaip girdimi. Pavyzdžiui, liepamosios nuosakos formose, šaknies galu priebalsiu *g* susiliejus su formantu *-k-*, rašomas *-k-:* baikit Pl 659, *elkis*

¹⁹ K. Ulvydas, ibid., p. 301

²⁰ *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*, Vilnius, 1976, p. 41.

Rg 402, *pasielkim* Žr 193, *nevenk* Žr 228. K. Donelaičio autografuose ir leidimuose iki 1940 m. priebalsis g tose formose paliekamas: *baigkit*, *elgis*, *pasielgkim*, *nevengk*.

ATSKIRU ŽODŽIŲ FONETIKOS REDAGAVIMAS

K. Donelaičio raštų leidimuose pasitaiko atskirų žodžių, kurių fonetika vienaip ar kitaip redaguota – taisyta, keista. Paprastai tie K. Donelaičio žodžiai ar leidėjų duoti jų pakaitalai turi nedėsningų fonetinių pakitimų: kai kurie iš jų dabartiniu požiūriu gali būti laikomi net skirtingomis leksemomis. Toliau pateikiami tie K. Donelaičio žodžiai ir jo raštų leidėjų duoti pakaitalai:

- Da ir kt. – *akečioms* Pl 415; 1945 – *ekečioms*;
- Da ir kt. – *akét* Vd 327; 1945 – *ekét*;
- N ir kt. – *aužuols* Ag 1; 1897 – *aržuols*; 1945, 1950 – *qžuols*;
- N ir kt. – *daguto* Rg 756; 1897 (Pl 752), 1950 – *deguto*;
- Da ir kt. – *ésq* Vd 500; 1950, 1956, 1966 – *esq*;
- N ir kt. – *karbačiai* Pp 135; 1897 – *kabarčiai*;
- Da ir kt. – *Mikielés* Vd 645; 1950 – *Mikélés*;
- N ir kt. – *nenujegia* rg 524; R – *nenujegia* Rg 461; 1945, 1950, 1956, 1966, 1977, 1983 – *nenujégia*;
- Da ir kt. – *pagalbos* Pl 579; 1897 – *pagelbos* Pl 564;
- N ir kt. – *paseloms* Lg 60; 1945 – *pasaloms*;
- Da ir kt. – *saikét* Pl 439; Sch, 1897, 1909, 1950, 1956, 1966 – *seikét*;
- N ir kt. – *tašlq* Rg 21; 1950 – *tešlq*;
- Da ir kt. – *vieversiai* Vd 62; Sch, N, 1897, 1909 – *véversiai*;
- N ir kt. – *zokanq* Žr 195; 1897 (Žr 192), 1950 – *zokonq*.

IŠVADOS

K. Donelaičio raštų fonetika palyginti nedaug skiriasi nuo dabartinės lietuvių bendrinės kalbos, kadangi poeto tarmė artima vakarų aukštaičių pietinei (kauniškių) tarmei, tapusiai lietuvių bendrinės kalbos pagrindu. Tačiau yra ir tam tikrų skirtybių, kurios K. Donelaičio raštų leidimuose traktuojamos nevienodai:

1. Visuose leidimuose paliekamos sutrumpintos žodžių formos, nes pilnų formų atstatymas padidintų skiemenu skaičių eilutėje ir suardyti hegzametrą.
2. Iš kitų K. Donelaičio raštų kalbai būdingų fonetinių ypatybų daugiausia išlaikyta pirmuosiuose – L. Rézos, A. Schleicherio, G. Nesselmanno, iš dalies 1897 ir 1909 metų – leidimuose. Vélesniuose (po 1940 metų) leidimuose su bendrinės kalbos norma nesutampantys fonetiniai reiškiniai taisytini dažniau, t. y. stengtasi juos sunorminti.
3. Siekimu pateikti kuo autentiškesnį K. Donelaičio raštų tekstą iš vélesniųjų leidimų išskiria 1994-ujų leidimas. Jame gražintos veiksmažodžių bendraties ir iš jos padarytos formos su ilguoju i, dažniau paliekama K. Donelaičio „kieta“ priebalsių rašyba.

Santrumpas

Ag – Aužuols gyrpelnys.

BB – *Biblia tatai esti wissas schwentas raschta lietuvischkai pergulditas per Jana Bretkuna... Karaliaczuie* (cit. iš Jonas Bretkūnas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1983). Skaitmenys po kablelio rodo eilutes.

Da – K. Donelaičio raštų autografai.

Fr – „Metų“ fragmentas „Tėsinys“.

Lg – Lapės ir gandro česnis.

MK – M. Mažvydas, *Katekizmas ir kitai raštai. Catechismus und andere Scgriften*, Vilnius, 1993. Skaitmenys po kablelio rodo eilutes.

N – G. Nesselmanno leidimas.

Pl – Pavasario linksmybės.

Pp – Pričaus pasaka apie lietuvišką svodbą.

Pš – Pasaka apie šūdvabalį.

R – L. Rézos leidimas.

Rg – Rudenio gėrybės.

Rj – Rudikis jomarkininks.

Sch – A. Schleicherio leidimas.

Šd – Šuo didgalvis.

Vd – Vasaros darbai.

Žr – Žiemos rūpesčiai.

Daiva Krištopaitienė

THE EDITING OF PHONETICS IN KRISTIJONAS DONELAITIS' WRITINGS

S u m m a r y

The article reviews the differences of phonetic peculiarities of K. Donelaitis' autographs. It also describes how those peculiarities were treated in the first editions of L. Réza, A. Schleicher, G. Nesselmann and in late writings of K. Donelaitis. The phonetics of K. Donelaitis' writings differs relatively little from the phonetics of the current standard Lithuanian language as the poet's dialect is close to the southern dialect of West Aukštaitija population, which has become the basis of the standard Lithuanian language. However, there are certain differences. One of the most prominent phonetic peculiarities of the language used in K. Donelaitis' writings is numerous abbreviations of words. In all editions the abbreviated word forms are preserved, because the recreation of full forms would increase the number of syllables in the line and upset the hexameter. Other phonetic peculiarities characteristic of the language of K. Donelaitis' writings are *-inti* in the infinitive verb form, replacement of the suffix *in* with the long *i*, hardening consonants, pronunciation of the consonant *j* and its location after labial consonants and at the beginning of the word, consonant assimilation. These peculiarities were preserved mostly in the first editions of L. Réza, A. Schleicher, G. Nesselmann, partially in the editions of 1897 and 1999; in later editions (after 1940) the phonetic expressions contradicting the norms of the standard language were edited more extensively and attempted to be standardised.